

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

Випуск 37

УДК [94:8](477)(082)
У 45

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 37. 308 с.

Збірник об'єднує студії з історії й археології, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії та археології від найдавніших часів до сьогодення.

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу творчості І. Франка, Є. Маланюка та Ю. Дарагана.

Мовознавчі студії репрезентують аналіз лінгвістичних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVII ст.

Традиційно збірник містить рубрику «Огляди та рецензії».

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2023. Vol. 37. 308 p.

The collection unites studies in history and archaeology, linguistics and literary studies.

Articles of the historical section reveal current issues in Ukraine's history.

Research in literary studies focuses on the analysis of works by Ivan Franko, Yevhen Malaniuk and Yuriy Darahan.

Linguistic studies represent the analysis of linguistic phenomena based on the materials of monuments of the 16th–17th centuries.

Traditionally, the collection contains a section «Reviews».

«Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» – фахове видання категорії «Б» зі спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 035 «Філологія» (наказ МОН України № 886 від 2.07.2020 р.)

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 6 від 29.06.2023 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), д-р філос. (Австралія)

Борчук Степан Миколайович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmoš), д-р філос., доц. (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), д-р філос., проф. (США)

Дидик-Меуш Ганна, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Золтан Андраш (Zoltán András), д-р філол. наук, проф. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), д-р габіліт., проф. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, канд. іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д-р філол. наук, доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристіна (Rembiszewska Dorota Krystyna), д-р габіліт., проф. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

ISSN 2223-1196

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2023

УДК 94-051ГАДЖЕГА(477.87)(092)"189/193"

DOI: 10.33402/ukr.2023-37-184-198

Павло ФЕДАКА

*доктор історичних наук
професор кафедри історії і суспільних дисциплін
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2572-4115>
e-mail: fedaka.pavlo@kmf.org.ua*

Юрій ЧОТАРІ

*кандидат історичних наук, доцент
завідувач кафедри історії і суспільних дисциплін
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7265-1273>
e-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua*

ВАСИЛЬ ГАДЖЕГА – ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ

На основі праць Василя Гаджеги 20–30-х років ХХ ст., опублікованих переважно в Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді (1922–1938) та краєзнавчому журналі «Підкарпатська Русь» (1923–1936), а також на основі архівних джерел та інших матеріалів, представлено історію Закарпаття з кінця ІХ ст., зокрема дати заснування (ХІ ст.) багатьох руських (українських) етнічних поселень, церков і монастирів. Особливо акцентовано увагу на тому, що поповнення руської людності та зміцнення тут русько-українського етнічного ядра відбувалося упродовж ХІ–ХІІІ ст. унаслідок переселення сюди русинів із галицьких, київських, чернігівських й інших руських земель, у ХІV ст. – русинів із Поділля, що прийшли з подільським князем Федором Корятовичем, у ХІV–ХІVІ ст. – українських поселенців на основі т. зв. кенезького (шолтеського) права – переважно з Галичини, а також Буковини й Волині. Наголошено, що важливою складовою цієї концепції є дати заснування (з ХІ ст.) багатьох руських (українських) етнічних поселень, церков і монастирів Закарпаття, які подав дослідник, а також використання у богослужіннях грецького обряду та старослов'янської мови.

Водночас зазначено, що В. Гаджега належав не тільки до визначних дослідників української історії Закарпаття, а й до провідних, українського спрямування, культурних, церковних і громадських діячів краю 20–30-х років ХХ ст., був одним із засновників та очільників товариства «Просвіта» Підкарпатської Русі, Руського національного музею, Кооперативного союзу, Центральної Руської Народної Ради й інших організацій. Встановлено, що його наукові та науково-популярні статті відіграли важливу роль у поширенні історичних знань, у формуванні національної свідомості й утвердженні державницьких устремлінь українців Закарпаття.

Ключові слова: Василь Гаджега, історико-архівні студії, історичні джерела, руські села, руські церкви, руські монастирі, русини (українці), жупи/комітати.

Василь Гаджега (1864–1938) належить до найвизначніших учених-істориків та громадських, культурних і церковних діячів Закарпаття кінця XIX – 30-х років XX ст. Як дослідник історії і культури краю та громадський діяч проукраїнської орієнтації, знавець, окрім рідної, латинської, угорської, німецької, французької, італійської, англійської, російської, чеської мов, він належав до найосвіченіших людей свого часу та був відомий за життя у наукових, культурних, освітніх і релігійних колах рідного краю, Австро-Угорщини, Чехословаччини, однак після встановлення у 1945 р. на Закарпатті радянської влади й упродовж наступних десятиріч його ім'я було викреслено з контексту історії.

Вперше за понад 50 років після його смерті в час національного пробудження і боротьби за незалежність України, об'єктивну оцінку В. Гаджеги як визначного вченого-історика та громадського діяча було дано на установчій конференції з відродження на Закарпатті у грудні 1990 р. крайового товариства «Просвіта» (Федака, 1991, с. 23–25).

Грунтовної праці щодо життя, наукової і громадської діяльності В. Гаджеги досі немає. Першою про його життя та діяльність стала популярна стаття без підпису, надрукована в ужгородському календарі-місяцеслові (Ник, 1901, с. 61–65). Августин Волошин опублікував у Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді статтю-спогад про прелата-протоєрея Василя Гаджегу з нагоди 50-річчя його діяльності (Волошин, 1938, с. 5–9). У цьому ж річнику наукового збірника, присвяченому пам'яті Василя Гаджеги, вміщено статтю Івана Панькевича, у якій дано загальну стислу характеристику наукової праці вченого (Панькевич, 1938а, с. 10–12), він же подав неповний список наукових праць дослідника (Панькевич, 1938b, с. 12–13). Постаті Василя Гаджеги як вченого і громадського діяча присвячені короткі статті українських учених Дмитра Данилюка (Данилюк, 1993, с. 187–193) та Павла Федаки (Федака, 2020).

Крім праць самого вченого, цінними є матеріали Державного архіву Закарпатської області (Держархіву Закарпатської обл.), зокрема фонд 151 (Правління Мукачівської греко-католицької єпархії) та фонд 72 (Культурно-освітнє товариство «Просвіта», м. Ужгород), а також Протоколи засідань Головного виділу товариства «Просвіта» в Ужгороді у двох томах, які зберігаються в бібліотеці Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта».

У вказаному архіві, фонд 151, перебувають рукописи опублікованих і неопублікованих праць В. Гаджеги, окремі документи з його біографії, громадської і церковної діяльності тощо, які потребують окремого дослідження (ДАЗО-1, арк. 1–295; ДАЗО-2, арк. 1–292; ДАЗО-3, арк. 1–298; ДАЗО-4, арк. 1–33; ДАЗО-5, арк. 1–253; ДАЗО-8, арк. 1–313). Матеріали фонду 72 Держархіву Закарпатської обл. дають уявлення про В. Гаджегу як громадського і культурного діяча (ДАЗО-15; ДАЗО-16; ДАЗО-17; ДАЗО-18; ДАЗО-19).

Цінність становлять рукописи і машинописи наукових праць В. Гаджеги, зібрані й оформлені в архіві у 10 окремих томах, частина з них опублікована (ДАЗО-6, арк. 1–23, 24–39, 40–61, 151–170; ДАЗО-7, арк. 1–216; ДАЗО-8, арк. 1–313; ДАЗО-9, арк. 1–358; ДАЗО-10, арк. 1–288, 299–396; ДАЗО-11, арк. 1–248; ДАЗО-12, арк. 112–228; ДАЗО-13, арк. 1–178; ДАЗО-14, арк. 2–9, 10–15, 121–187, 188–255).

Цінне джерело для висвітлення громадської, культурної і наукової діяльності В. Гаджеги становлять Протоколи засідань Головного виділу товариства «Просвіта» в Ужгороді у двох томах (перший – обсягом 338 с. охоплює період від 11 травня 1920 р. до 27 травня 1925 р., другий – 580 с. – від 1 червня 1925 р. до 26 липня 1934 р.). Третій том Протоколів (1934–1939) досі, на жаль, не знайдено.

Народився Василь Гаджега 28 липня 1864 р. у с. Русь Поляна на Мараморощині. Навчався в гімназіях Ужгорода й Левочі, в Ужгородській і Будапештській духовних семінаріях, Віденському університеті, 1887 р. здобув науковий ступінь доктора богослов'я. Того ж року єпископ Іван Пастелій висвятив його на священника, працював парохом Преображенської церкви на Цегольні в Ужгороді, секретарем та архіваріусом єпископської резиденції, у 1897 р. став професором богослов'я Ужгородської духовної семінарії та директором Ужгородського конвікта – інтернату для дітей-сиріт греко-католицьких священників, у 1914 р. призначений архиєпископом комітату Унг, обраний каноніком капітули Мукачівської греко-католицької єпархії. Брав участь в укладанні та виданні церковних календарів, друкував у них статті, здебільша релігійні, перебував серед найактивніших членів «Общества Св. Василя Великого» (Ник, 1901, с. 62–64), у 1901–1903 рр. – редактор газети «Наука» – першого народного часопису краю, який відіграв визначну роль у культурній історії закарпатців.

На початку ХХ ст. В. Гаджега підготував і видав угорською мовою для учнів-богословів два підручники: з онтології (Hadjsega, 1903) та натурфілософії і світогляду (Hadjsega, 1909), відповідно до сповідуваного томізму (філософського вчення Томи Аквінського (Tommaso d'Aquino)), які здобули схвальні рецензії в богословських і філософських журналах (Волошин, 1938, с. 7).

Після Першої світової війни та розпаду Австро-Угорщини В. Гаджега активно долучився до громадсько-політичного і культурного життя краю. Навесні 1919 р. його обрали членом правління Центральної Руської Народної Ради, яка 8 травня 1919 р. прийняла рішення про входження краю до складу Чехословаччини, став співзасновником товариства «Просвіта», Підкарпатського банку, Кооперативного союзу, Руського національного музею та інших народовецьких (українського спрямування) організацій.

Як громадський і культурний діяч, зробив помітний внесок у діяльність товариства «Просвіта» Підкарпатської Русі. Був серед учасників історичних зборів 9 травня 1920 р. в Ужгороді зі створення товариства, увійшов до складу Головного виділу «Просвіти» й незмінно до смерті його обирали членом її правління, був референтом бібліотечно-музейної комісії, завдяки діяльності якої вдалося домогтися заборони вивезення за кордон цінних зібрань Музею Тиводара Легоцького в Мукачеві та провести велику роботу зі збору експонатів і створення музею «Просвіти» в Ужгороді (ДАЗО-16, арк. 6–18; Протокол-2, с. 2; Протокол-1, с. 13–14; Протокол-6, с. 14). Музей було відкрито для відвідувачів у Народному домі товариства «Просвіта» в Ужгороді у травні 1929 р., а бібліотека товариства, розташована там, на середину 30-х років ХХ ст. нараховувала понад 8 000 книжок українською мовою (Федака, 2020, с. 10, 46).

Визначну роль відіграв В. Гаджега й у справі зведення Народного дому товариства «Просвіта» в Ужгороді – національно-культурного центру українців краю, активно проводив збір коштів, був на прийомах у кабінетах державних високопосадовців у Празі й Ужгороді, вносив на цю ціль чималі особисті пожертви (Протокол-2, с. 18; Протокол-9, с. 106; ДАЗО-17, арк. 9). Про його авторитет як вченого та громадського діяча свідчить і

факт входження до складу делегації, якій було доручено запросити на урочисте відкриття Народного дому 7 жовтня 1928 р. президента Чехословацької Республіки (ЧСР) Томаша Масарика (Tomáš Masaryk) і міністра Шрамека (Šrámek) (Протокол-3, с. 183).

Василь Гаджега був одним із засновників Літературно-наукового виділу товариства «Просвіта», членом редколегії Наукового збірника товариства «Просвіта» в Ужгороді, членом комісії опіки над молоддю, очолював комісію з подолання алкоголізму, економічну комісію (Протокол-5, с. 127), був у складі делегації із привітання в Ужгороді від товариства «Просвіта» президента ЧСР Томаса Масарика у вересні 1921 р. (Протокол-4, с. 79), у складі делегації на прийомі у прем'єр-міністра ЧСР Едварда Бенеша (Edvard Beneš) 30 грудня 1921 р. у Празі у справі Руського театру товариства «Просвіта» та діяльності «Товариства» загалом (Протокол-8, с. 88), брав активну участь у багатьох патріотичних акціях.

Вчений зробив помітний внесок у дослідження історичного минулого Закарпаття. Його наукові статті з історії і культури краю друкували в Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді (з 1922 р. по 1938 р. вийшло 12 річників у 14 томах), красназвочному журналі «Підкарпатська Русь» (1923–1936), окремих наукових збірниках і журналах, що виходили у Львові, Ужгороді, Братиславі.

Серед публікацій Наукового збірника товариства «Просвіта» особливе місце належить історичним працям В. Гаджеги, передовсім ґрунтовним монографічним, статтям під назвою «Додатки до історії русинів і руських церковей» (у Марамороській, Ужанській, Уточанській, Земплінській жупах Закарпаття), опублікованих у 10 річниках збірника (1922, 1923, 1924, 1925, 1927, 1930–1931, 1932, 1933–1934, 1935, 1936). Він підготував до друку й рукопис праці про Березьку жупу, але опублікований він не був і доля його досі не відома.

Основним джерелом для написання цих праць стали історико-архівні документи XI–XIV і пізніших століть, праці місцевих угорських, німецьких, чеських, українських та інших дослідників історії краю і Протоколи канонічної візитації греко-католицьких парафій та церков єпископа Мукачівської єпархії Михайла Ольшавського 1750–1752 рр. у 10 жупах, які він відвідав й обстежив згідно з указом австрійської імператриці Марії-Терезії (Maria Theresia) від 21 квітня 1750 р. Протоколи, писані латинською мовою, зшиті в багатьох зошитах, які знайшов В. Гаджега в єпархіальному архіві в Ужгороді та переклав на руську (українську) мову. Переклад цих багатотомних рукописних латиномовних протоколів та їхня публікація – це один із найбільших наукових подвигів ученого, свідчення його надзвичайної працездатності, жертовності, наукової сумлінності й самопосягати.

У статтях В. Гаджеги проглядається його чітка та послідовна концепція історії краю: 1. Русини заселяли землі історичного Закарпаття ще до приходу мадярів у кінці IX ст. на свою нову батьківщину. 2. Частина русинів прийшла сюди разом з угорцями під час здобуття ними нової батьківщини. 3. Ще одна частина русинів – із київських, чернігівських та інших руських земель – поселилася тут в XI–XIII ст. за сприяння угорських королів Андрія I (András I), Коломана (Kálmán), Андрія II (András II), Бейли IV (Béla IV), Ладислава IV (László IV), які породичалися з руськими князями Ярославом Мудрим, Ізяславом, Святополком II, Ростиславом Михайловичем та іншими. 4. Значна кількість русинів прийшла на Закарпаття у XIV ст. із подільським князем Федором Корятовичем, заснувавши чимало нових або поповнивши населення наявних сіл. 5. Багато русько-українських сіл виникло і в XIV–XVI ст. на основі т. зв. кенезького (шолтеського) права.

Василь Гаджега, полемізуючи з істориками, які вважали, що землі Закарпаття заселялися тільки із другої половини XIII – початку XIV ст., тобто після

монголо-татарської навали, переважно русинами з Галичини, наводить документальні згадки про давнє проживання тут русинів, ще до приходу мадярів і в наступні з того часу століття. Зокрема, це уривки з Гільдесгаймського літопису, у яких під 1031 р. згаданий Емерик (Imre), син угорського короля Стефана I (István I), як Dux Ruizogum (Князь Русинів), а під 1127 р. зафіксований факт зустрічі Зальцбурзького архієпископа Конрада (Conrad) з угорським королем Стефаном II (István II) у Marchia Ruthenorum (Країні Руській), тобто Потиській Русі, а це свідчить про давнє існування тут поселень із руським людом – русинами (Гаджега, 1923, с. 35). Дослідник наводить факт, що в Березькому комітаті в кінці XIII – на початку XIV ст. правив *comes* (жупан) Григорій (1299–1307), названий «Officialis dux Ruthenonum» (урядовий князь русинів) (Гаджега, 1922, с. 145). Він ввів до наукового обігу й такі рідкісні документи, як уривки з грамот: Папи Римського Інокентія III (Innocentius III) від 1204 р., у якій той вважав за потрібне заснувати для русинів греко-східного обряду, що перебували під владою латинських єпископів, нове окреме єпископство, і папи Григорія IX (Gregorius IX) за 1234 р. до угорського короля Бейли IV (Béla IV), у якій повідомляється, що на околиці Половецького (Куманського) єпископства живуть люди, які Святі Тайни приймають не від католицьких, а від «шизматичеських» (необ'єднаних) священників, тому Половецький єпископ повинен висвятити для них із простолюдинів окремого єпископа; ці грамоти вказують на те, що в ті часи в Мадярщині у великій кількості жив народ не латинського, а грецько-східного обряду, тобто русини (Гаджега, 1922, с. 151). Водночас король Бейла IV 1245 р. у листі до Рима зазначив, що Мадярщина, знищена татарами й різними невірними, оточена русинами й іншими народами, тобто визнано факт проживання тут у значній кількості русинів (Гаджега, 1922, с. 145).

Незважаючи на те, що масове заселення Мараморощини відбувалося, порівняно з іншими районами Закарпаття, пізніше, В. Гаджега вважав, що і тут ще в давні часи проживали русини, які були королівськими ловцями, сторожами лісів тощо, а щодо відсутності кенезьких грамот із XIII ст. і XIV ст. про заселення цих місцевостей русинами зазначав, що їх не видано, тому «понеже русини в своїх сторонах первобитнѣ обывательѣ были; инакше и не можливо, чтобы не позостала хоть една така кенезька грамота, як о нѣмѣях, волохах и других населенях, або хоть деякі слѣди и пам'ятки того» (Гаджега, 1922, с. 143–144). Він наводить факти проживання русинів у старих Марамороських містах Хуст, Вишково, Тячево, Довге Поле, Сигіт, які вже в XIV ст. (1329 р. і 1352 р.) були наділені королівськими привілеями й віднесені до коронних міст Угорщини (Гаджега, 1922, с. 144).

Для підкріплення своїх доказів про давнє заселення русинами території історичного Закарпаття, Василь Гаджега покликається на працю Михайла Грушевського «Історія України-Русі» і висновує, що «лиш так мож порозумѣти словянську перевагу, що русини ту еще перед приходом мадяров задержали большинство и через слѣдующѣ столѣтя против всеѣ другоѣ людности, хоть и певно из початку руська людность на самом подгору и в горах рѣдка и слаба была; славянський тип и славянську перевагу до наших часов иншак толковати и порозумѣти не мож; и то само указуют славянскѣ имена мѣсцевостей межи Тисою и Дунаем» (Гаджега, 1922, с. 152).

Як важливий доказ повсюдного заселення русинами цих територій, наявності численних руських церков і руських священників В. Гаджега наводить лист Остригомського єпископа, примаса Угорщини Ліппая (Lippay Gy.) від 2 липня 1654 р. до Рима, у якому зазначено, що в «Карпатах від Спѣша до Хуста, Марамороша і Семигорода, в довготі 70 миль, всяды жиють русини, а их число винесе больше

як 300.000 душ, а священників маюť 600, всѣ, одначе, несоединенні суть (східної, руської, православної віри), по латинськи не знають, всѣ богослуженя кончать руським языком» (Гаджега, 1922, с. 158).

У статті подано дати будівництва старих церков – дерев'яних і кам'яних – у багатьох селах Марамороша (Гаджега, 1922, с. 224), а також уперше висловлено думку про важливість створення крайового Підкарпатського музею дерев'яних церков, вік окремих із яких сягає понад 400 років, з огляду на руйнування цих шедеврів народної архітектури; ця свята справа, вважав він, потрібна для збереження пам'яті, як «живий доказ нашої вѣры, терпеливости, постоянности и минувшости!» (Гаджега, 1922, с. 226).

У статті «Додатки до історії Русинів і руських церковей в Ужанській жупі» В. Гаджега розглянув питання заселення території Закарпаття у контексті історії східних, західних і південних слов'ян, з опертям на візантійські (праці Лева Мудрого (Leo VI) і Константина Багрянородного (Konstantinos VII Porphyrogenitus) та західні (опис Європи Алфреда Великого (Alfred the Great), короля Англії) джерела, подав панораму суспільно-політичного життя VI–IX ст. та місце і роль у ньому слов'ян, змалював взаємовідносини болгар, мораван, русинів з угорцями в Паннонії у IX–X ст., із покликанням на хроніки XII–XIII ст. дійшов висновку, що в кінці XI ст., та й у раніші часи, у Мадярщині була відома земля Русинів біля р. Уж і руський князь Лаборець у фортеці Унг; у наступні століття на ці землі переселилася велика кількість русинів (Гаджега, 1923, с. 3–17).

Про проживання на цих землях за часів св. Стефана (Szent István) великої кількості русинів свідчать численні слов'янські слова в угорській мові, прийняття і поширення християнської віри, адміністративний поділ Угорщини на жупи на чолі з жупанами (*ispán* – із слов'янського «спан»), перехід угорців до осілого життя, заснування постійних поселень тощо. Як доказ слов'янського впливу вчений наводить маловідомий факт: «В Вѣднѣ сохранияется до днесь в церкви Капуцинов одна мошонка, яку переданя приписує св. Стефану (Szent István), и на ней золотом вишито читаем: Буди имя господне благословенно от нынѣ и до вѣка» (Гаджега, 1923, с. 20–22). Дослідник зауважує значний вплив на зміцнення державності Угорщини прийняття християнства, внаслідок чого вона ввійшла між європейські християнські країни та вступила «в приятельські односини з сусідніми слов'янами – чехами, поляками і особливо з Русинами, де не один мадярський король женився, де не раз в нуждѣ і переслѣдованях утѣкали і прибѣжища глядали і одержали» (Гаджега, 1923, с. 26).

Вчений відстежує близькі стосунки угорських королів і руських князів, починаючи від короля Андрія I (з 1046 р.), який був одружений із донькою великого князя київського Ярослава, та наступних угорських королів – Ладислава (László), Гейзи I (Géza I), Коломана (Kálmán), Стефана II (István II), Бейли II (Béla II), Гейзи II (Géza II), Стефана III (István III), Бейли III (Béla III), Андрія II (András II), переселення сюди в ті часи значної кількості русинів із руських земель та вплив русинів на суспільне життя Угорської держави в XI–XIII ст. (Гаджега, 1923, с. 26–34).

Василь Гаджега простежує заснування і розвиток міст та сіл Ужанської жупи, навіть роки перших письмових згадок про 7 замків, 7 міст і 205 сіл Ужанщини XIV–XV ст., самі назви яких вказують на їхнє руське походження (Гаджега, 1923, с. 49–51), подав інформацію про наявність церков у всіх парафіях Мукачівської єпархії (801 дерев'яна і 40 кам'яних) (Гаджега, 1923, с. 53).

У статті «Додатки к історії Русинів и руських церковей в жупѣ Угоча» вчений продовжує тему заселення Закарпаття, наводить докази проживання русинів у Мадярщині

в XI ст., про давні сліди Угочанської жупи та її розвиток, подає факти існування в XI ст. руських монастирів: вишеградського, печерського в Тихоні, заснованих у часи правління угорського короля Андрія I (1046–1061), жіночого в Тормові, заснованого за короля Гейзи I (1074–1077), біля яких згодом утворювалися і постійні руські поселення (Гаджега, 1925с, с. 119, 142–143). Ще одним доказом заселення у цей час тут русинів учений вважав заснування *comesom* Петром монастиря для монахів Засті – згідно з грамотами 1067 р., а монахів та багатьох інших вірників монастиря вважав такими, що могли прийти з Русі, тобто русинами; це ж, на його думку, підтверджують і назви давніх сіл та міст (Гаджега, 1925с, с. 143–144, 147, 151–152). Дослідник стверджує, що населення жупи в той час було зорганізовано настільки, що під окремим прапором жупи брало участь у військових походах короля Гейзи II (1141–1161) на Русь, в оборону союзника, свого шурина, великого князя київського Ізяслава (1146–1154) (Гаджега, 1925с, с. 156). Василь Гаджега подав перелік давніх поселень і роки їхньої першої згадки згідно з королівськими грамотами, а також усіх 73 сіл Угочанської жупи, заснованих у XIV–XV ст., у яких, як і в раніше заснованих, мешкали русини (Гаджега, 1925с, с. 158–159, 162, 166, 169–171).

Стаття «Додатки до історії русинів і руських церковей в бувш. жупѣ Земплинській» продовжує розгляд проблеми заселення території історичного Закарпаття різними народами, серед них слов'янами, зокрема русинами.

На питання, коли постала жупа Земплинська, В. Гаджега на основі зібраних у різний час і різними дослідниками документів доводить, що це сталося у першій половині XIII ст. (Гаджега, 1931а, с. 93–95). Коли відбувалося заселення території Земплинської жупи мадярами, вона була цілком слов'янською і такою ж залишалася пізніше, підсиливши свою слов'янськість у зв'язку з переселенням у ці краї нових груп русинів за часів королів Андрія I і Коломана (Гаджега, 1931а, с. 95–96).

Нові слов'янські поселення особливо інтенсивно виникали тут після татарської навали 1241 р., а її слов'яно-руський вимір посилили переселення русинів у XIII ст. із чернігівським князем Ростиславом Михайловичем – зятем угорського короля Бейли IV, а пізніше, у XIV ст., – подільським князем Федором Корятовичем (Гаджега, 1931б, с. 96, 108–110). На основі документальних згадок В. Гаджега доводить, що слов'яно-руські села постали і значно раніше – в XI–XII ст. та першій половині XIII ст. (Гаджега, 1931а, с. 112, 116, 120, 127).

Дослідник висловлює думки із приводу заселення території Закарпаття. Це питання було тоді і залишається до сьогодні дискусійним. Незважаючи на те, що вчені-історики доводили факт підробки грамоти Ф. Корятовича 1360 р. про заснування мукачівського монастиря, дарування його ченцям сіл Бобовище і Лавки та прибуття князя на Закарпаття з руськими поселенцями тільки 1394 р., В. Гаджега дотримувався думки про автентичність грамоти, стверджував, що Ф. Корятович прийшов у Мадярщину невдовзі після 1351 р., а у 1353–1364 рр. міг бути власником Мукачівської домонії; до 1380 р. був власником маєтків у Земплині в домонії Гуменянській, після чого, вірогідно, перебував на Поділлі, де після 1388 р. (по смерті трьох старших братів) став князем Подільським, звідки 1394 р., рятуючись, знову вернувся до Мадярщини, був жупаном комітату Берег, власником міста і мукачівського замку (Гаджега, 1932, с. 45–47). На підтвердження своєї думки вчений наводить дані про руські села, заснування яких пов'язує з діяльністю Ф. Корятовича (Гаджега, 1932, с. 45–49, 52). Саме в той час (у кінці XIV – на початку XV ст.) уже існували церкви в багатьох селах, у яких богослужіння відправляли за східним, грецьким, обрядом, а вірниками були

русини (Гаджега, 1934, с. 5, 18–20). Це ж підтверджують і грамоти угорських королів Матія I (Mátyás I) (1479), Владислава II (László II) (1491) (Гаджега, 1934, с. 21).

У Науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді вчений опублікував ще кілька статей, зокрема «Перва проба історії греко-католицької Мукачівської єпархії» (коментарі і примітки до рукопису 1749 р. Колляра), «Смиренніший меморіал о походженню, розвитку и перебуванню народа руського в Мадярщині» (Гаджега, 1924b, с. 1–27), «Папська булла о переложенню осѣдка греко-католическоѣ Мукачевскоѣ єпархїѣ з Мукачева до Ужгорода» (висвітлює маловідомий процес переміщення центру єпархії з Мукачева до Ужгорода, який тривав із 1775 р. по 1817 р.) (Гаджега, 1935, с. 1–3).

Велика заслуга вченого перед історичною наукою – написання і публікація монографії «Михаил Лучкай, життєпис и творы», яка до сьогодні є найповнішою працею про визначного історика Закарпаття (1789–1843), автора 6-томної латиномовної праці «Historia Carpatho-Rutenorum» («Історія карпатських русинів») (Гаджега, 1929с).

Серію ґрунтовних, основаних на джерелах, статей з історії Закарпаття опублікував В. Гаджега у краєзнавчому журналі «Підкарпатська Русь» (1923–1936). Це, зокрема, стаття «Гречеські і руські монастирі під Арпадовичами», у якій розглянуто питання заснування в Угорщині давніх (XI ст.) монастирів грецького обряду, богослужіння у яких велось грецькою або церковнослов'янською мовами, серед них: у Марошварі (який заснував болгарський князь Охтум у 1028 р. або 1030 р.); Вишеграді (угорський король Андрій I на честь дружини Анастасії, доньки великого князя київського Ярослава); жіночий монастир Чину св. Василя Великого, який заснувала Анастасія біля Тормова (згаданий у грамоті угорського короля Гейзи I); найстаріший жіночий монастир у Веспремській долині, що його заснував 1011 р. або 1025 р. король Стефан I; монастир Святого Димитрія біля Сави, у якому проживали греки, мадари і слов'яни, що проводили богослужіння за своїм обрядом (заснування датують 1057 р.); грушівський монастир, який існував ще перед навалою татар 1241 р. і де богослужіння велось старослов'янською мовою (Гаджега, 1924а, с. 116, 118).

Кілька статей В. Гаджеги під назвою «Севлюш, особливо під Арпадовичами» надруковано в «Підкарпатській Русі» за 1925 р. У них він спростовує прийняті угорською історіографією твердження, що Севлюш заснований 1261 р., і доводить, що це поселення виникло ще в XI ст., за угорського короля Ладислава I, і населяли його гайовики, стрільці, рибалки, сокольники й інші, які були слов'янського роду; пізніше *villa* (село) Севлюш згадано за часів короля Стефана III, а потім у 1175, 1187, 1211, 1219, 1260 р., а села в його околиці – у 30-ті роки XIII ст., тобто ще до татарської навали (Гаджега, 1925b).

У статті «Печерська лавра Тихонська» досліджено заснування угорським королем Андрієм I та його дружиною Анастасією 1055 р. печерського монастиря біля тихоньського на півострові Тихонь. У мадярських джерелах він названий «Uruszke» або «Oroszkő», тобто Руський камінь. Автор стверджує, що монаше життя в печерах могло перейти сюди тільки з Русі, де було поширене, а звідти розповсюджувалося на інші землі (Гаджега, 1925а, с. 93, 95, 97).

Стаття під назвою «Наші культурні і державні справи на єпископських нарадах 1773 року у Відні» висвітлює перебіг важливих нарад греко-католицьких єпископів, зокрема Мукачівської єпархії Андрея Бачинського, у Відні та прийняті на них рішення: запровадження церковних книг слов'янською мовою (кирилицею) на базі руської друкарні, про необхідність створення повсюдно народних шкіл із руською мовою навчання тощо (Гаджега, 1926а).

До наукових здобутків В. Гаджеги належить і стаття «О первых початках народного школьництва на Подкарпатській Русі», де він розглядає розвиток шкіл краю від часу першої згадки 1593 р. і подальші, XVII ст. і XVIII ст. та початок XIX ст. (Гаджега, 1927b).

У контексті проблеми шкільництва й освіти краю треба згадати й невелику за обсягом статтю Василя Гаджеги «Пастирський лист Іоана Брадача о наукованю дітей з року 1762», у якій він подає і коментує лист єпископа Мукачівської єпархії Івана Брадача від 2 січня 1762 р. про важливість та необхідність навчання дітей рідною мовою в народних школах і зазначає, що цей лист – перший в історії Мукачівської єпархії наказ для священнослужителів проводити навчання дітей у народних (церковно-парафіяльних) школах (Гаджега, 1926b, с. 136–139).

У статті «Історія катедральної капітули греко-католицької єпархії Мукачівської» вчений простежує історію капітули від 1771 р. і до початку XX ст. (Гаджега, 1927a).

Важливе місце в науковій спадщині Василя Гаджеги посідають праці про подільського князя Федора Корятовича. Грунтовні статті на цю тему, написані на архівних та інших джерелах, дослідник опублікував і в журналі «Подкарпатська Русь».

У статті «О переселеню князя Федора Корятовича до Мадярщини» вчений повторює думки, які виклав у IX річнику (1932) Наукового збірника товариства «Просвіта» (Гаджега, 1927c), в іншій наводить факти перебування Федора Корятовича в кінці XIV – на початку XV ст. у Марамороській жупі (Гаджега, 1930), розглянув питання залюднення території Мараморощини у другій половині XIV – першій половині XV ст. через інститут кеңейзів (Гаджега, 1931b, с. 169–170).

До заслуг В. Гаджеги як вченого треба віднести і перший переклад українською мовою та публікацію в шести числах краєзнавчого журналу «Подкарпатська Русь» уривків із латиномовної хроніки «Gesta Hungarorum» («Діяння угорців») (Гаджега, 1929a), ґрунтовних статей у цьому ж журналі про закарпатського історика і мовознавця Івана Фогорашія (1786–1834) (Гаджега, 1928), засновника (1834) і диригента багатоголосого, першого в тодішній Австрійській імперії хору «Гармонія» в ужгородському греко-католицькому катедральному соборі Константина Матезонського (1794–1858) (Гаджега, 1929b), а також поважних праць на релігійну тематику – «Виховання молодого кліру Мукачівської єпархії» (Гаджега, 1936) та «Вплив реформації на подкарпатських русинов» (Гаджега, 1943), надрукованих у журналі «Зоря-Наїна!» уже після смерті автора з його рукопису 1932 р.

Василь Гаджега опублікував і чимало популярних, просвітницьких статей з історії Закарпаття, про громадсько-політичне та культурне життя краю, зокрема у краєзнавчих часописах для молоді «Наш рідний край» (1922–1939), «Пчолка» (1923–1932), газеті «Наука» (1897–1914; 1919–1922), щорічних календарях-альманахах «Просвіти» (1923–1938) й інших виданнях. Вони відіграли велику роль у поширенні знань про минуле рідного краю, розвитку культури, формуванні національної свідомості, самосвідомості та демократичного світогляду українців Закарпаття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Волошин, А. (1938). Прелат-протоієрей Др. Василь Гаджега. Короткі спомини з нагоди 50-літньої діяльності. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник XIII–XIV*. Ужгород: Друкарня ОО. Василян.

Гаджега, В. (1922). Додатки к історії Русинов и руських церковей в Мараморошѣ: Студіѣ історично-архивнѣ. *Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за рік 1922. Річник I.* Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Унію».

Гаджега, В. (1923). Додатки к історії русинів и руських церковей в Ужанській жупѣ. *Науковий зборник товариства «Просвѣта» за рік 1923. Річник II.* Ужгород.

Гаджега, В. (1924а). Гречеські і рускі монастирі під Арпадовичами. *Подкарпатська Русь, 4*, 116–118.

Гаджега, В. (1924б). Перва проба історії греко-католицескої Мукачевської епархії. *Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ. Річник III.* Ужгород, 1–27.

Гаджега, В. (1925а). Печерська Лавра Тихоньська. *Подкарпатська Русь, 6*, 93–97.

Гаджега, В. (1925б). Севлюш, особливо под Арпадовичами. *Подкарпатська Русь, 1*, 8–11; 3, 41–43; 4, 52–57.

Гаджега, В. (1925с). Додатки к історії Русинов и руських церковей в жупѣ Уточа. *Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за рік 1925. Річник IV.* Ужгород.

Гаджега, В. (1926а). Наші культурні і державні справи на єпископських нарадах 1773 р. у Відні. *Подкарпатська Русь, 4*, 105, 107; 6, 167, 169.

Гаджега, В. (1926б). Пастирський лист Іоана Брадача о научаню дітей з року 1762. *Подкарпатська Русь, 7*, 136–139.

Гаджега, В. (1927а). Історія катедральної капітули греко-католицької Єпархії Мукачівської. *Подкарпатська Русь, 7*, 160–163; 8, 182–186; 9, 201–214; 10, 231–235.

Гаджега, В. (1927б). О первых початках народного школьництва на Подкарпатській Руси. *Подкарпатська Русь, 1*, 8–9; 2, 29–31; 3, 55–57; 4, 82–85; 5, 110–112.

Гаджега, В. (1927с). О переселеню князя Федора Корятовича до Мадярщини. *Подкарпатська Русь, 7*, 153–157.

Гаджега, В. (1928). Іоан Фогорашій. *Подкарпатська Русь, 10*, 207–224.

Гаджега, В. (1929а). Витяги з літописа Аноніма. *Подкарпатська Русь, 3*, 62–64; 4, 79–85; 5, 111–113; 6, 140–144; 8–9, 154–178; 10, 207–215.

Гаджега, В. (1929б). Константин Матезонський (1794–1858) перший хоровий диригент греко-католицької церкви в Ужгороді. *Подкарпатська Русь, 1*, 1–7; 2, 29–36.

Гаджега, В. (1929с). Михаил Лучкай, житєпис и творы. *Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ. Річник VI.* Ужгород, 1–128.

Гаджега, В. (1930). Князь Федор Корятович і Мараморош. *Подкарпатська Русь, 1–2*, 1–3; 3, 40–46; 4–5, 76–88; 6, 108–120.

Гаджега, В. (1931а). Додатки до історії Русинов и руських церковей в бувш. жупѣ Земплинській. *Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за 1930–31. Річник VII–VIII.* Ужгород: Друкарня ОО. Василян.

Гаджега, В. (1931б). Князь Федор Корятович і Мараморош. *Подкарпатська Русь, 8*, 169–170.

Гаджега, В. (1932). Додатки до історії Русинов и руських церковей в бувш. жупѣ Земплинській. *Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за 1932. Річник IX.* Ужгород: Друкарня ОО. Василян.

Гаджега, В. (1934). Додатки до історії Русинів и руських церковей в бувш. жупѣ Земплинській. *Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за 1933–34 рік. Річник X. Ужгород.*

Гаджега, В. (1935). Папська булла о переложеню осѣдку греко-католицескоѣ Мукачѣвскоѣ епархіѣ з Мукачова до Ужгорода. *Науковий зборник товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ. Ужгород, 1–3.*

Гаджега, В. (1936). Виховання молодого кліру Мукачівської епархії. *Праці греко-католицької Богословської Академії у Львові, 3. Львів, 25–29.*

Гаджега, В. (1943). Вплив реформації на подкарпатських русинів. *«Зоря-Најнал», 1–4, 5–50.*

ДАЗО-1: Державний архів Закарпатської області (Держархів Закарпатської обл.), ф. 151, оп. 20, спр. 72.

ДАЗО-2: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 78.

ДАЗО-3: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 92.

ДАЗО-4: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 150.

ДАЗО-5: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 282.

ДАЗО-6: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 284.

ДАЗО-7: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 285.

ДАЗО-8: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 286.

ДАЗО-9: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 287.

ДАЗО-10: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 288.

ДАЗО-11: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 289.

ДАЗО-12: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 290.

ДАЗО-13: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 291.

ДАЗО-14: Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 20, спр. 292.

ДАЗО-15: Держархів Закарпатської обл., ф. 72, оп. 2, спр. 1.

ДАЗО-16: Держархів Закарпатської обл., ф. 72, оп. 2, спр. 5.

ДАЗО-17: Держархів Закарпатської обл., ф. 72, оп. 2, спр. 16.

ДАЗО-18: Держархів Закарпатської обл., ф. 72, оп. 2, спр. 19.

ДАЗО-19: Держархів Закарпатської обл., ф. 72, оп. 2, спр. 35.

Данилюк, Д. Д. (1993). В. М. Гаджега – дослідник історії і культури Закарпаття. *Saratica-Karpatika: Актуальні питання історії, історіографії і культури країн центральної і південно-східної Європи, 2. Ужгород.*

Ник. (1901). Др. Василій Николаевич Гаджега. *Месяцеслов на 1902 год. Ужгород: Книгопечатня «Общества св. Василя Великого».*

Панькевич, І. (1938а). Др. Василь Гаджега і перші початки організації наукового руху на Підкарпатській Русі. Загальна характеристика його наукової праці. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник XIII–XIV. Ужгород: Друкарня ОО. Василян.*

Панькевич, І. (1938б). Спис наукових праць о. кан. і протоєрея Др. Василя Гаджеги (від р. 1922). *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник XIII–XIV. Ужгород: Друкарня ОО. Василян.*

Протокол-1: Протокол VIII засідання Головного віділу товариства «Просвіта» дня 23 серпня 1920. *Бібліотека товариства «Просвіта», Ужгород.*

Протокол-2: Протокол з першого засідання Головного віділу товариства «Просвіта» дня 11 травня 1920. *Бібліотека товариства «Просвіта», 1. Ужгород.*

Протокол-3: Протокол засідання Головного відділу товариства «Просвіта» дня 10 липня 1928. *Бібліотека товариства «Просвіта», 2.* Ужгород.

Протокол-4: Протокол засідання Головного відділу товариства «Просвіта» дня 19 вересня 1921. *Бібліотека товариства «Просвіта», 1.* Ужгород.

Протокол-5: Протокол засідання Головного відділу товариства «Просвіта» дня 4 листопада 1922. *Бібліотека товариства «Просвіта», 1.* Ужгород.

Протокол-6: Протокол ІХ засідання Головного відділу товариства «Просвіта» дня 30 серпня 1920. *Бібліотека товариства «Просвіта»,* Ужгород.

Протокол-7: Протокол Х засідання Головного відділу товариства «Просвіта» дня 17 листопада 1920. *Бібліотека товариства «Просвіта».* Ужгород.

Протокол-8: Протокол ХІІІ засідання Головного відділу товариства «Просвіта» дня 2 січня 1922. *Бібліотека товариства «Просвіта», 1.* Ужгород.

Протокол-9: Протокол ХХІ засідання Головного відділу товариства «Просвіта» дня 1 липня 1922. *Бібліотека товариства «Просвіта»,* Ужгород.

Федака, П. (упоряд.). (1991). *Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті крайового товариства «Просвіта».* Ужгород.

Федака, П. (2020). *Закарпатська «Просвіта» у постатях її діячів (1920–2020).* Ужгород: Timpani.

Hadzsega, L. (1903). *Lénytan – Ontologia.* Ungvár.

Hadzsega, L. (1909). *Természetbölcselet és világnézet.* Ungvár.

REFERENCES

Voloshyn, A. (1938). Prelat-protoiieri Dr. Vasyl Hadzhega: Korotki spomyny z nahody 50-litnoi diialnosti. *Naukovyi zbirnyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi. Richnyk XIII–XIV.* Uzhhorod: Drukarnia OO. Vasyliian (in Ukrainian)

Hadzhega, V. (1922). Dodatky k ystoriy Rusynov y ruskykh tserkvei v Maramoroshi: Studii istorychno-arkhyvni. *Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi za rik 1922. Richnyk I.* Uzhhorod: Knyhopezhatnia aktsiinoho tovarystva «Unio» (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1923). Dodatky k ystoriy Rusynov y ruskykh tserkvei v Uzhanskoï zhupi: Studii istorychno-arkhyvni. *Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi. Richnyk II.* Uzhhorod: Knyhopezhatnia Yuliia Feldeshiia (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1924a). Hrechkeski i ruski monastyri pid Arpadovychamy. *Podkarpatska Rus, 4,* 116–118 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1924b). Perva proba ystoriy hreko-katolycheskoï Mukachevskoï yeparkhii. *Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» v Uzhordi. Richnyk III.* Uzhhorod, 1–27 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1925a). Pecherska Lavra Tykhonska. *Podkarpatska Rus, 6,* 93–97 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1925b). Sevliush, osobenno pod Arpadovychamy. *Podkarpatska Rus, 1,* 8–11; 3, 41–43; 4, 52–57 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1925c). Dodatky k ystoriy Rusynov y ruskykh tserkvei v zhupi Uhocha. *Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi za rik 1925. Richnyk IV.* Uzhhorod (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1926a). Nashi kulturni i derzhavni spravy na yepyskopskykh naradakh 1773 r. u Vidni. *Podkarpatska Rus, 4,* 105, 107; 6, 167, 169 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1926b). Pastyrskiy lyst Ioana Bradacha o nachovanii dityi z roku 1762. *Podkarpatska Rus*, 7, 136–139 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1927a). Istoriiia katedralnoi kapituly hreko-katolytskoi Yeparkhii Mukachivskoi. *Podkarpatska Rus*, 7, 160–163; 8, 182–186; 9, 201–214; 10, 231–235 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1927b). O pervykh pochatkakh narodnoho shkolytstva na Podkarpatskoi Rusy. *Podkarpatska Rus* 1, 8–9; 2, 29–31; 3, 55–57; 4, 82–85; 5, 110–112 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1927c). O pereselenii kniazia Fedora Koriatovycha do Madiarshchyny. *Podkarpatska Rus*, 7, 153–157 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1928). Ioan Fogorashii. *Podkarpatska Rus*, 10, 207–224 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1929a). Vytiahy z litopysa Anonima. *Podkarpatska Rus*, 3, 62–64; 4, 79–85; 5, 111–113; 6, 140–144; 8–9, 154–178; 10, 207–215 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1929b). Konstantyn Matezonskyi (1794–1858) pershyi khorovyi dyryhent hreko-katolytskoi tserkvy v Uzhhorodi. *Podkarpatska Rus*, 1, 1–7; 2, 29–36 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1929c). Mykhayl Luchkai, zhyttiepys y tvory. *Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorod. Richnyk VI. Uzhhorod*, 1–128 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1930). Kniaz Fedor Koriatovych i Maramorosh. *Podkarpatska Rus*, 1–2, 1–3; 3, 40–46; 4–5, 76–88; 6, 108–120 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1931a). Dodatky do istorii Rusynov y ruskykh tserkvei v buvsh. zhupi Zemplynskii. In *Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorod za 1930–31. Richnyk VII–VIII. Uzhhorod: Drukarnia OO. Vasyliian* (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1931b). Kniaz Fedor Koriatovych i Maramorosh. *Podkarpatska Rus*, 8, 169–170 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1932). Dodatky do istorii Rusynov y ruskykh tserkvei v buvsh. zhupi Zemplynskii. In *Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorod za 1932. Richnyk IX. Uzhhorod: Drukarnia OO. Vasyliian* (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1934). Dodatky do istoriy Rusynov y ruskykh tserkvei v buvsh. zhupi Zemplynskii. In *Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorod za 1933–34 rik. Richnyk X. Uzhhorod* (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1935). Papska bulla o perelozhenii osidku hreko-katolycheskoi Mukachivskoi yeparkhii z Mukachova do Uzhhoroda. In *Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorod. Uzhhorod*, 1–3 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1936). Vykhovannia molodoho kliru Mukachivskoi yeparkhii. In *Pratsi hreko-katolytskoi Bohoslovskoi Akademii u Lvovi*, 3. Lviv, 25–29 (in Ukrainian).

Hadzhega, V. (1943). Vplyv reformatsii na podkarpatskykh rusynov. *«Zoria-Hajnal»*, 1–4, 5–50 (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti (Derzharkhiv Zakarpatskoi obl.), f. 151, op. 20, spr. 72 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 78 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 92 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 150 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 282 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 284 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 285 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 286 (in Ukrainian).

- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 287 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 288 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 289 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 290 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 291 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 151, op. 20, spr. 292 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 72, op. 2, spr. 1 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 72, op. 2, spr. 5 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 72, op. 2, spr. 16 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 72, op. 2, spr. 19 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 72, op. 2, spr. 35 (in Ukrainian).
- Danyliuk, D. D. (1993). V. M. Hadzhega – doslidnyk istorii i kultury Zakarpattia. *Carpatica-Karpatyka: Aktualni pytannia istorii, istoriohrafii i kultury krain tsentralnoi i pivdenno-skhidnoi Yevropy*, 2. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Nyk. (1901). Dr. Vasylyi Nykolaevych Hadzhega. In *Mesiatseslov na 1902 hod*. Ungvar: Knyhopezhatnia «Obschestva Sv. Vasyliia Velykoho» (in Ukrainian).
- Pankevych, I. (1938a). Dr. Vasyl Hadzhega i pershi pochatyky orhanizatsii naukovooho rukhu na Pidkarpatskii Rusi: Zahalna kharakterystyka yoho naukovoii pratsi. *Naukovyi zbirnyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi. Richnyk XIII–XIV*. Uzhhorod: Drukarnia OO. Vasyliian (in Ukrainian).
- Pankevych, I. (1938b). Spys naukovykh prats o. kan. i protoiereia Dr. Vasyliia Hadzhegy (vid r. 1922). *Naukovyi zbirnyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi. Richnyk XIII–XIV*. Uzhhorod: Drukarnia OO. Vasyliian (in Ukrainian).
- Protokol VIII zasidannia Holovnoho vydilu tovarystva «Prosvita» dnia 23 serpnia 1920. *Biblioteka tovarystva «Prosvita»*, Uzhhorod (in Ukrainian).
- Protokol z pershoho zasidannia Holovnoho vydilu tovarystva «Prosvita» dnia 11 travnia 1920. *Biblioteka tovarystva «Prosvita»*, 1. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Protokol zasidannia Holovnoho vydilu tovarystva «Prosvita» dnia 10 lypnia 1928. *Biblioteka tovarystva «Prosvita»*, 2. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Protokol zasidannia Holovnoho vydilu tovarystva «Prosvita» dnia 19 veresnia 1921. *Biblioteka tovarystva «Prosvita»*, 1. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Protokol zasidannia Holovnoho vydilu tovarystva «Prosvita» dnia 4 lystopada 1922. *Biblioteka tovarystva «Prosvita»*, 1. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Protokol IX zasidannia Holovnoho vydilu tovarystva «Prosvita». dnia 30 serpnia 1920. *Biblioteka tovarystva «Prosvita»*, Uzhhorod (in Ukrainian).
- Protokol X zasidannia Holovnoho vydilu tovarystva «Prosvita» dnia 17 lystopada 1920. *Biblioteka tovarystva «Prosvita»*, Uzhhorod (in Ukrainian).
- Protokol XIII zasidannia Holovnoho vydilu tovarystva «Prosvita» dnia 2 sichnia 1922. *Biblioteka tovarystva «Prosvita»*, 1. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Protokol XXI zasidannia Holovnoho vydilu tovarystva «Prosvita» dnia 1 lypnia 1922. *Biblioteka tovarystva «Prosvita»*, Uzhhorod (in Ukrainian).
- Fedaka, P. (Comp.). (1991). *Materialy ustanovchoi konferentsii po vidrozhenniui na Zakarpatti kraiovooho tovarystva «Prosvita»*. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Fedaka, P. (2020). *Zakarpatska «Prosvita» u postatiakh yii diiachiv (1920–2020)*. Uzhhorod: Timpani (in Ukrainian).
- Hadzsega, L. (1903). *Lénytan – Ontologia*. Ungvár (in Hungarian).
- Hadzsega, L. (1909). *Természetiölcsélet és világnézet*. Ungvár (in Hungarian).

Pavlo FEDAKA

Doctor of Historical Sciences (Dr Hab. in History)
Full Professor of the Department of History and Social Disciplines
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2572-4115>
e-mail: fedaka.pavlo@kmf.org.ua

Chotari YURII

PhD (History), Associate Professor
Head of Department of History and Social Disciplines
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7265-1273>
e-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua

VASYL HADZHEGA, A SIGNIFICANT RESEARCHER OF THE HISTORY OF TRANSCARPATHIA

The purpose of the article is based on the works of Vasyl Hadzhega from the 20^s and 30^s of the 20th century, published mainly in the Scientific collection of the society «Prosvita» in Uzhhorod (1922–1938) and the local history magazine «Pidkarpatska Rus» (1923–1936), and based on archival sources and other materials, to present the history of Transcarpathia from the end of the 9th century, in particular the dates of the foundation (from the 11th century) of many settlements, churches and monasteries in Transcarpathia that had a Ruthenian (Ukrainian) ethnic character. Particular attention is paid to the fact that the replenishment of the Ruthenian (Ukrainian) population and the strengthening of the Ruthenian-Ukrainian ethnic core took place during the 11th–13th centuries as a result of the resettlement of Ruthenians from Galicia, Kyiv, Chernihiv and other Ruthenian lands; in the 14th century Rusyns from Podillia, who came with the Podillia prince Fyodor Koryatovych; in the 14th–16th centuries Ukrainian settlers based on the so-called Kenez (Schultheiß) law mainly from Galicia, as well as Bukovyna and Volhynia. It is emphasized that an important component of this concept is the researcher's dates of foundation (from the 11th century) of many settlements, churches and monasteries of Transcarpathia, which had a Ruthenian (Ukrainian) ethnic character, as well as the use of the Greek rite and the Old Slavic language in religious services.

At the same time, it is noted that Vasyl Hadzhega belonged not only to prominent researchers of the Ukrainian history of Transcarpathia, but also to the leading, Ukrainian-oriented, cultural, church and public figures of the region in the 20^s and 30^s of the 20th century, he was one of the founders and leaders of the society «Prosvita» of Subcarpathian Rus, the Ruthenian National Museum, the Cooperative Union, the Central Ruthenian People's Council and other organizations. It has been established that his scientific and popular scientific articles played an important role in the dissemination of historical knowledge, in the formation of national consciousness and the establishment of state aspirations of the Ukrainians of Transcarpathia.

Keywords: Vasyl Hadzhega, historical and archival studies, historical sources, Ruthenian villages, Ruthenian churches, Ruthenian monasteries, Ruthenians (Ukrainians), counties.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

ЯКОВИШИНА Яна (Львів). Трипільське поселення Макарівка на Буковині.....	3
ВОЙТОВИЧ Леонтій (Львів). Призабута польсько-турецька війна на українських землях (1672–1676).....	14
МОРОЗ Володимир (Львів). Допомога генерального прокуратора Київської митрополії в Римі 1760–1772 років отця Ігнатія Волозка у справі канонічного заснування Мукачівської єпархії.....	32
MOLNAR Fedir (Berehove, Budapest). The History of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo in 1848–1849.....	45
КУШПЕТА Роман (Львів). Образ русинів (українців) і західноукраїнських земель на сторінках американської газети «The New York Times» (1870–1900).....	57
ПЕТРАШ Андрій (Галич), ЖЕРНОКЛЕСВ Олег (Івано-Франківськ). Ідея, структура і суспільне значення марійських содалцій у Галичині в кінці XIX – на початку XX століття.....	67
ЛИТВИН Микола (Львів). Україна як об'єкт світової геополітики: історичні передумови й уроки ухвали Ради послів 14 березня 1923 року.....	80
СТАРЖЕЦЬ Володимир (Рівне). Видавнича та пропагандивна діяльність ОУН в освітньому просторі Західної України (1944–1953).....	95
МОЛНАР Єлизавета Д. (Берегове), МОЛНАР Стефан Д. (Берегове). Зміни в адміністративно-територіальному устрої Закарпаття в радянський період (1946–1991).....	106
ВАРОДІ Наталія (Берегове). Середня, професійна та вища освіта угорської меншини Закарпаття в радянські часи.....	118
ГОДОВАНСЬКА Оксана (Львів). Радянські антирелігійні практики крізь призму вчительських спогадів.....	135
ПОПЕЛЮК Роксолана (Львів). Внесок дисиденток у легалізацію УГКЦ в УРСР.....	144
ARTYMYSHYN Pavlo (Lviv). From the Center to the «Sleeping Districts»: Attempts to Construct the External Image of Lviv as a Soviet City.....	158

Постаті

СОВА Андрій (Львів). Степан Гайдучок та Іван Крип'якевич: до історії стосунків.....	175
ФЕДАКА Павло (Берегове), ЧОТАРІ Юрій (Берегове). Василь Гаджера – визначний дослідник історії Закарпаття.....	184
ОЛЕНИЧ Сергій (Дрогобич). Історія освіти в наукових дослідженнях Івана Филипчака (1871–1945).....	199

ПАТЕР Іван (Львів). Головна засада його діяльності – українство (до політичних переконань Степана Смаль-Стоцького).....	210
--	-----

ФІЛОЛОГІЯ

КРУПАЧ Микола (Львів). Євген Маланюк і Юрій Дараган – фактологічне подолання міфу про «першого» і «другого» поетів еміграції.....	231
ВОРОК Христина (Львів). Оповідання Івана Франка про «вільну пташку» (поетика та проблематика «Пангалахи»).....	249
ШМЕГА Катерина (Львів). Антиномія вірність–зрада в повістці Івана Франка «Гриць і панич».....	264
ЧЕРЕВКО Ірина (Львів). Назви адміністративно-юридичних актів і документів у «Словнику української мови XIV – першої половини XVII ст.».....	274

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

ІЛЬНИЦЬКИЙ Микола (Львів). Від «мови мовчання» до «великого повернення» [Dusza szybuje w poświacie epok... Душа летить у посвіті епох... Tom poświęcony Linie Kostenko... Збірник на пошану Ліни Костенко... Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław, 2021. 297 s.].....	289
ШМІГЕР Тарас (Львів). [Рец.] Діалект як маркер ідентичності [на кн.]: Gavurová M. Dialekt a jo prejav identity. Fintice: FACE, 2021. 232 s.....	304

Наукове видання

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред.
Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023.
Вип. 37. 308 с.

Літературний редактор
Наталія Галевич

Коректор
Ірина Стецик

Редактор анотацій англійською мовою
Роман Кушпета

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Художньо-технічний редактор
Ігор Тарай

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 16445-4917Р

Підписано до друку 30.06.2023. Ум. друк. арк. 25,02
Друк офсетний. Формат 70*100/16.
Наклад 50 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026, Львів, вул. Козельницька, 4
e-mail: ukraina.iuk@gmail.com